

חג הסוכות

להישאר בגן עדן

חג הסוכות - חג הטבע

השם הראשון שמצאנו בתורה לחג הסוכות הוא "חג האסיף": "וְחַג הָאֶסֶף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפְּךָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה" (שמות כג טז). זהו הרובד הראשון של החג אותו אנו פוגשים בתורה. מה עניינו של האסיף? באסיף יוצא האדם מביתו אל השדות והמרחבים שסביבו, ואוסף את היבולים שצמחו מן הטבע. במובן זה ניתן לומר שחג הסוכות הוא חג הטבע.

בהמשך מדברת התורה על "חג הסוכות", ומְצַוָּה עלינו לשבת בסוכה (ויקרא כג-לג). גם את הישיבה בסוכה ניתן להבין כמשקפת חיים בטבע. ביתו הקבוע של האדם מאפשר לו לארגן את חייו במתכונת מלאכותית הרצויה לו, המשוחררת מהתנאים הטבעיים שבחוץ; היציאה מן הבית אל הסוכה, לעומת זאת, היא כבחינת חזרה מאותם החיים המלאכותיים אל הטבע. גם במבנה הסוכה אנחנו פוגשים את הטבע הבלתי מעובד: הסכך, שהינו עיקרה של הסוכה, צריך לבא מן הצומח, וכלא שיעובד באופן מלאכותי וייעשה לכלי המקבל טומאה.

גם מצות ארבעת המינים מביאה לידי ביטוי את עניינו של הטבע בחג הסוכות. במצוה זו עובד האדם את הקב"ה באמצעות מה שהטבע מצמיח.

יש להוסיף כי ייתכן שיש כאן דבר נוסף שמיחד את חג הסוכות משאר המועדים: עבודת ה' מתקיימת בעיקר בהקרבת קרבנות, שראשיתה בשחיטת יצור חי. לעומת זאת, מצות ארבעת המינים היא עבודה בעלת אופי של חיים. את ההלכה הקובעת שמין שנתייבש פסול לומד הירושלמי (סוכה פ"ג ה"א) מהפסוק "לא הִמְתִּים יְהִלְלוּ יְיָ" (תהלים קטו ז). בארבעת המינים אנחנו עובדים את ה' עם הטבע החי.

אם כן, הרובד הראשון שפגשנו בחג הסוכות הוא היותו חג הטבע, כשבמרכזו עולם הצומח.

חג המים

מאחורי הממד של חג הסוכות כחג הטבע, מצוי רובד עמוק יותר, אשר השער אליו מצוי במצות ניסוך המים. בכל השנה מנסכים יין על גבי המזבח, ואילו בסוכות מנסכים בנוסף ליין גם מים. אף שמצות ניסוך המים היא מצווה ייחודית ומרכזית בחג הסוכות, היא איננה מפורשת בפסוקים, אלא נלמדת בחז"ל מדרשת אותיות מיותרות או מהלכה למשה מסיני (תענית ב ע"ב, סוכה לד ע"א).

המפגש עם עובדות אלו מעלה שתי שאלות בסיסיות: ראשית, מה עניינה ומקומה של מצות ניסוך המים בחג הסוכות? שנית, האם יש סיבה לכך שהיא איננה כתובה בתורה באופן גלוי ומפורש?

נראה כי מצות ניסוך המים מגלה ממד נוסף של חג הסוכות: סוכות כחג המים. נראה שהמים הגלויים במצות הניסוך הם פנימיותו של חג הסוכות כולו, וכשם שמצות ניסוך המים אינה גלויה בתורה, כך גם המים עצמם חבויים בעומקם של כל שאר עניני החג. יסוד הדבר הוא שהטבע הצומח, העומד במרכז החג, ניזון וגדל מכוחם של המים, המצויים בפנימיותו ומחיים אותו. נתבונן בהבטיו השונים של החג ובמצוות החג מזווית זו.

האסיף הוא הפרי של עונת גידולים שלמה, שצמחה כולה מכוחם של גשמי השנה שעברה. המים לא רק הצמיחו את הפירות, אלא הם גם החומר העיקרי המרכיב את הפרי.

גם מצות הסוכה נשענת על כוחם של המים. המשנה קובעת כי יש לְסַכֵּךְ דווקא בדבר שגידולו מן הארץ (סוכה א ד), כלומר מדבר שגדל מכוחם של המים.¹ בנוסף, נחלקו תנאים במהותן של סוכות המדבר, האם היו אלו סוכות ממש או שמא ענני כבוד (ספרא אמור פרשה יב, סוכה יא ע"ב). אם היו אלו סוכות ממש, הרי שסכך גדל מן הארץ, מכוחם של המים, כבסוכה שלנו. אם היו אלו ענני כבוד, הענן עצמו אינו אלא מצבור של מים הנמצאים במצב עלום.

מצות ארבעת המינים מתקיימת אף היא בצמחים שצמחו מהמים, אלא שהקשר שלהם אל המים הדוק עוד יותר. זמן הזכרת הגשמים (אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם") מוגדר בחז"ל על פי גרדי הזמן של מצות ארבעת המינים: "דתניא: מאימתי מזכירין על הגשמים - רבי אליעזר אומר: משעת נטילת לולב, רבי יהושע אומר: משעת הנחתו" (תענית ב ע"ב). הברייתא שם מוסיפה לבאר את הקשר בין הגשמים וארבעת המינים, בכך שארבעת המינים תלויים במים ועניינם הוא לרצות על הגשמים לפני השם: "אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים, וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים" (שם).

ארבעת המינים פסולים למצוה כשהם יבשים (סוכה פרק ג), וכבר ראינו לעיל כי לפי הירושלמי, טעם פסול זה הוא משום "לא הִמְתִּים יְהִלְלוּ יְיָ" (תהלים קטו יז), ובלא מים אין קיום לחיים. העבודה לפני ה' בארבעה מינים חיים, שאינם יבשים, מהללת את הקב"ה במים

1. גם התנאי השני שהביאה המשנה לכשרות הסכך - "שאינו מקבל טומאה" - מקשר אותנו אל המים, שכן המים הם המטהרים מן הטומאה.

המצויים בתוכם. מצות ארבעת המינים, המתקיימת באמצעות עולם הצומח, קשורה בפנימיותה למים שהצמיחו את אותם ארבעה מינים, המים שקיומו של עולם תלוי בהם.

הקשר שבין ארבעת המינים למים בולט במיוחד באתרוג ובערבה. במסגרת הדיון מהו פרי עץ הדר האמור בתורה, מביאה הגמרא את טעמו של בן עזאי: "בן עזאי אומר: אל תקרי הדר אלא אידור, שכן בלשון יווני קורין למים אידור. ואיזו היא שגדל על כל מים - הוי אומר זה אתרוג" (סוכה לה ע"א).

מה פשר הביטוי "שגדל על כל מים"? אחד הדברים המייחדים את האתרוג הוא שכל זמן שתשקהו במים, יוכלו הפירות להוסיף ולהתקיים עליו בלא לנשור, ולעתים אף לתת עוד עונה של פירות. מכל מקום, לדברי בן עזאי משמעות השם "פרי עץ הדר" היא - "פרי עץ המים"²!

בערבה איננו נזקקים לדרשה כדי למצוא את הקשר אל המים, שכן הוא מפורש בשמה שבתורה - "עֲרֵבֵי נָחַל" (ויקרא כג מ). גם במציאות ניתן לראות שענפי הערבה תלויים מאד במים - הם אינם מחזיקים מעמד בלא מים אפילו ימים מועטים, כפי שאנו רואים בעצמנו מדי שנה בחג הסוכות.

השמחה היא יסוד מרכזי בחג הסוכות. שלוש פעמים מציינת התורה את חובת השמחה בחג - יותר מכל רגל אחר. שיא השמחה בחג קשור אף הוא למים: פסגתה של השמחה מתרחשת בשמחת בית השואבה, וכדברי חז"ל: "כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה - לא ראה שמחה מימיו" (סוכה ה א). מהי שמחת בית השואבה? בפשטות זו השמחה העצומה שהייתה בבית המקדש על רקע

2. להרחבה בסוגיה זו עיין במאמר 'ארבעת המינים', ובמיוחד בפרקיו העוסקים באתרוג.

שאיבת המים לניסוך המים,³ מאורע שהביא את השמחה של חג הסוכות לרמה שאין דומה לה.

לא רק מצוות החג נוגעות למים. חז"ל מגלים לנו באופן מפורש כי לחג הסוכות בכללו יש קשר מיוחד למים: "בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בר"ה כל באי עולם עוברים לפניו ככני מרון [...] וכחג נידונים על המים" (ראש השנה א ב). על המים, שכל החיים והקיום תלויים בהם, נידון עם ישראל דווקא בחג הסוכות. זהו הזמן המכריע בו ייגזר גורל המים של השנה כולה.

כפי שכבר ראינו, מצות הניסוך עוסקת בגלוי במים. במבט ראשון נראה היה שזהו עניין יוצא דופן בחג, אך במבט נוסף התברר שהקשר למים חבוי אף בשאר מצוות החג וכן בשמחה וברדין המיוחדים לו. כפי שכבר אמרנו, כשם שמצות ניסוך המים אינה מפורשת בתורה, כך המים אינם גלויים בחג ובמצוותיו.

סיכומו של דבר: בצד הפשוט והגלוי - חג הסוכות הוא חג הטבע, ובעיקר חגו של הצומח. אלא שבפנימיותו של החג הוא מתרכז לא בטבע החי והצומח עצמו, אלא במה שהצמיח אותו ונותן לו חיים - במים.

במאמרים הבאים נעסוק בין השאר באופן מפורט יותר במקומם של המים במצוות החג, בעוד כאן, בפרק הפתיחה, נתבונן יותר לעומק באופן שבו פוגשים אנו את המים בסוכות.

3. "שמחת בית השואבה היו שמחים בחג לכבוד שאיבת נסוך המים ומחללים בחלילים ובכנורות" (רש"י סוכה מב ע"ב ד"ה החליל). בירושלמי מובא ממד נוסף של שמחת בית השואבה - הממד הרוחני: "למה נקרא שמה בית שואבה? שמשם שואבים רוח הקודש על שם 'וּשְׂאָבְתֶם מִים בְּשִׁשּׁוֹן מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה' (ישעיהו יב ג)" (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א). ממד רוחני זה של סוכות, של השראת השכינה שמכוחה זוכים לרוח הקודש, מתואר גם הוא בגמרא בדימוי של שאיבת המים, כפי שמתאים לחג שעניינו חג המים.

סימן קללה

ראינו לעיל שרוב ככל ענייני החג קשורים למים, לשמחה בהם ולדין עליהם. אלא שלעומת התמונה הרחבה הזו עומדת קושיה גדולה: מוסכם בחז"ל שאין לשאול גשמים בתפילה בחג הסוכות. להלכה – נמנעים אפילו מלהזכיר גשמים באמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם". אם נשאל לטעם הדבר, נגלה אמירה חריפה עוד יותר: "אין הגשמים אלא סימן קללה בחג"! מקורם של הדברים הוא במשנה בראש מסכת תענית (א א):

מאימתני מזכירין גבורת גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג; רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג. אמר לו רבי יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג למה מזכיר? אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" בעונתו. אמר לו: אם כן לעולם יהא מזכיר.

בחג הסוכות, החג שבו שמחים על המים, שבו נידונים על המים, ושכל ענייניו במים – נחשבים הגשמים לסימן קללה. גם רבי אליעזר אינו חולק על האמירה שהגשמים בחג הם סימן קללה, ולכן גם לדעתו אין לבקש על הגשמים בחג, אלא להזכיר בלבד. ההלכה כידוע נפסקה כרבי יהושע, שאין להזכיר גשמים בחג כלל. היינו מצפים שבחג הסוכות יחשבו הגשמים יותר מכל לסימן ברכה, אולם דווקא הם נחשבים לסימן קללה!

כשמתבוננים מעט במחלוקת התנאים, נראה שהקושי גדול עוד יותר. ניתן היה לטעון שעדיין לא הגיע זמנם של הגשמים, ולכן עדיין אין לבקש עליהם או להזכיר אותם. אולם רבי אליעזר אומר: "אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו". כלומר, מכניסת החג מתחילה עונת הגשמים. כשם שמיום ט"ו בניסן נפסקת עונת הגשמים ומפסיקים לבקש עליהם ולהזכיר

אותם, כך מיום ט"ו בתשרי ראוי היה להתחיל לבקש עליהם או לפחות להזכיר אותם. נמצא באורח פלא, שעל אף שהתחילה עונת הגשמים, ועל אף שחג הסוכות כולו סובב סביב המים - הגשמים בחג הם סימן קללה!

במשנה במסכת סוכה (ב ט) אנחנו מוצאים ביטוי ציורי חריף לקביעה זו. חז"ל רואים בירידת הגשמים בחג הסוכות ביטוי ליחס קשה של הקב"ה אלינו: "משלו משל, למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו".

בגמרא (סוכה כט ע"א) מובאת ברייתא, שמבהירה את משמעות שפיכת הקיתון בפני העבד כמאסה בשימושו: "רתניא: שפך לו רבו קיתון על פניו, ואמר לו: אי אפשרי בשמושך".

כלומר, ירידת הגשמים בחג הסוכות היא אמירה של הקב"ה לעם ישראל, חלילה: אינני חפץ בשימושכם לפני!

מדוע דווקא בחג שסובב סביב המים, דווקא כשמתחילה עונת הגשמים - נחשבים הגשמים לסימן קללה ולמאסה של הקב"ה בשימושנו? על כך ננסה לעמוד בדברים הבאים.

בין מים למים

ראינו את המתח בין העובדה שהמים עומדים בתשתיתו של חג הסוכות, ובין הקביעה שירידת הגשמים בחג נחשבת דווקא לסימן קללה. כדי להבין את עומק הענין נחזור למקומות הראשונים בהם מופיעים המים בתורה, ונגלה כי יש הבדל בין מים למים. בתיאור מעשה בראשית מופיעים המים ביום השני לבריאה, בהבדלה בין מים למים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רִקיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מְבַדֵּיל בֵּין מַיִם לְמַיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הַרְקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לְרִקיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מַעַל לְרִקיעַ וַיְהִי כֵן" (בראשית א ו-ז). לאחר היום השני לבריאה יש לנו שני סוגים של מים: "המים אשר מתחת לרקיע" - מים תחתונים; "המים אשר מעל לרקיע" - מים

עליונים. הברלה זו יצרה פער וריחוק, שהם התשתית להופעתם של הגשמים. הגשמים הם חלק ממעגל של תנועה בין מים תחתונים ומים עליונים: המים התחתונים מתאדים, עולים למעלה ומתעבים שם, ושבים ויורדים אלינו כגשמים. הגשמים הם המפגש שלנו עם המים העליונים.

האם כבר מרגע הבריאה הופיעו הגשמים בארץ? התורה מספרת לנו שלא כך היו הדברים. בפסוקים הפותחים את פרשת גן עדן כתוב כך: "וְכָל שֵׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרֵם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֵם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹקִים עַל הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לְעֵבֶד אֶת הָאֲדָמָה" (בראשית ב ה). כלומר, בשלב ראשון אין גשם. האם הארץ נותרת יבשה וחרבה? התורה ממשיכה ומתארת מציאות של השקיה שאיננה תלויה בגשם: "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהַשְּׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (שם ו).

כלומר, ישנה מציאות של השקיה מן המים התחתונים, מן הארץ עצמה ובחזרה אליה, ללא תלות במים העליונים המרוחקים.

מתי אם כן הופיעו הגשמים לראשונה? מדוע היה צורך בהם? התורה הזכירה בנשימה אחת את העדר הגשמים ואת העדר האדם. חז"ל קושרים בין שני העניינים, ותולים את הופעת הגשמים במציאות האדם ובמעשיו:

רב אסי רמי, כתיב: "וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דְּשֵׂא" (בראשית א)
בתלת בשבתא, וכתיב: "וְכָל שֵׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרֵם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ"
(שם פרק ב) במעלי שבתא. מלמד שיצאו
דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון
ובקש עליהם רחמים, וירדו גשמים וצמחו; ללמוד:
שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים.
(חולין ס ע"ב)

כלומר, הגשמים ירדו לאחר בריאת האדם ובעקבות תפלתו. רש"י בפירושו לפסוק הולך בעקבות חז"ל, ומכניס את תליית הופעת

הגשמים בכריאת האדם - בלשון הפסוק עצמו: "כי לא המטיר - ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו" (רש"י בראשית ב ה).

מדברי חז"ל ורש"י אפשר להבין שמיד עם בריאתו הכיר האדם בתלות של העולם בגשמים, התפלל עליהם וירדו. אולם הנצי"ב, בפירושו לתורה, מלמד אותנו שהתפילה על הגשמים וירידתם באו רק לאחר החטא והגירוש מגן עדן:

הנה רו"ל מפרשי האי קרא שלא צמח עדיין כלל מן האדמה עד יום הששי, ושחטא אדם ונשלח מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם והתפלל והמטיר ה' ויצא דשא וכל פרי לפרנסתו.

(העמק דבר בראשית ב ה)

מנין לנצי"ב דבר זה? מנין שתפילתו של אדם על הגשמים היתה דווקא לאחר חטאו וגירושו מגן עדן? כשמתבוננים בפסוקים, קשה לחלוק על הנצי"ב ולומר שהאדם התפלל על הגשמים קודם חטאו. מעבר לתיאורו של האד העולה מן הארץ ומשקה אותה, מוסיפה התורה לומר שגן העדן מושקה בקביעות מנהר, ואם כך הדבר הרי שהוא אינו זקוק לגשמים: "וַיִּצְמַח ה' אֱלֹקִים מִן הָאָדָמָה כָּל עֵץ נֹחֵמֵד לְמִרְאֵה וְטוֹב לְמֵאֲכָל... וְנָהָר יֵצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגֵּן וּמִשָּׁם יִפְרֹד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רְאשִׁים..." (בראשית ב ט-י). אם כן, עד שחטא וסולק האדם מגן עדן, לא היה לו כל צורך בגשמים, ולא היה לו על מה להכיר בטובתם. משסולק האדם מגן עדן שבו יש שפע בלתי פוסק של מים תחתונים, הכיר הוא בטובתם של גשמים, שכן חייו הפכו לתלויים במים העליונים, ועל כן התפלל עליהם וירדו.⁴

4. מלשון הנצי"ב נראה שראה ביסוס נוסף בפסוקים לפרשנות שהאדם התפלל

בין העולם הזה לגן עדן

ראינו את ההבדל בין פרק א לפרק ב בבראשית, בצורת הופעתם של המים. הבדל זה הוא ביטוי להבדל יסודי יותר בין הפרקים. תיאור בריאת העולם בפרק א בנוי על יסוד ההבדלה: ביום הראשון נעשית הבדלה בין האור לחושך, ובין היום ללילה; ביום השני בין מים עליונים לתחתונים; ביום השלישי בין הים ליבשה; ביום הרביעי נבראים מאורות שתפקידם להבדיל בין היום ללילה ובין האור לחושך. כמותרת לכל ההבדלות הללו, עומדת מראשית הפרק ההבחנה היסודית שבין השמים לארץ - "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (בראשית א א). המקור האלוקי אחד הוא, והמציאות המגלה אותו בנויה על שניות הופכית מאזנת ומשלימה. השמים והארץ מובדלים זה מזה, רחוקים זה מזה, וכוללים יחד את כל מרחב המציאות. המציאות לכל מרחביה מקורה בקב"ה המצוי מעבר לה. נתינת מקום מובחן ומובדל לכל אחד מיסודות הבריאה השונים, המאזנים ומשלימים זה את זה, היא המגלה את הבורא.

לעומת ההבדלה שעליה מיוסדת פרשת הבריאה, בפרשת גן עדן המציאות מאוחדת ומתרחשת בארץ. החושך והלילה אינם נזכרים, הארץ היא כל המציאות המתוארת ולא נזכרים השמים, הים אינו נזכר וכך גם המאורות. ההבחנה בין ימי חול ליום השבת אינה נזכרת, כביכול הזמן כולו קדוש. הקב"ה בעצמו מתואר כמי שמתהלך בגן לרוח היום ולא כמי שנמצא מעבר למציאות. אם כן, גן עדן מבטא מציאות אחדותית המגלה את המקור האחד,⁵ ופרשת

על הגשמים רק לאחר סילוקו מגן עדן. בפסוק שבו אנו עוסקים כתוב: "כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ וְאָדָם אִין לְעֵבֶד אֶת הָאֱדָמָה". הלשון המדויקת "לעבוד את האדמה" מצויה בפסוק נוסף אחד במקרא, פסוק מתיאור הגירוש מגן עדן, שממנו מצטט הנצי"ב בדבריו: "וַיִּשְׁלַחְהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעֵבֶד אֶת הָאֱדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׂם" (בראשית ג כג).

5. החריג היחיד בו מופיעה בגן עדן שניות הוא עץ הדעת טוב ורע, והוא המאפשר את הבחירה בעולמו של אדם הראשון.

הבריאה מבטאת מציאות של פיצול והבדלה, שנובעת מאלקים אחד. תמונת המציאות העולה מפרק א היא בבחינת "אַחַת דְּבָר אֱלֹקִים שְׁתֵּים זֶו שְׁמַעְתִּי" (תהלים סב יב).

בהתאם להבדל שבין פרשת הבריאה לפרשת גן עדן, צפויה הנהגת מים שונה בשני הפרקים. למציאות האחדותית של גן עדן מתאימה השקיית הנהרות הבאים מתוך המציאות הארצית ולא מחוץ לה. ואכן, בגן עדן אין צורך לגשמי שמים. לפרשת הבריאה, הבנויה על ההבחנה היסודית בין שמים לארץ, מתאימה הנהגת גשמים היורדים מהשמים ארצה.

האדם מתחיל את חייו בהנהגת המים התחתונים בגן עדן, אך הגירוש מן הגן אל העולם המוכר לנו מחזירה אותו להנהגה המתאימה לפרק א, הנהגת הגשם. מעבר זה מתואר במדרש:

וכך היתה הארץ שותה מתחילה דכתיב "וַיֵּאדָּם יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ..." (בראשית ב), וחזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן. רבי חנן דציפורי בשם ר' שמואל בר נחמן, מפני ד' דברים חזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן. מפני בעלי זרוע, ובשביל להדיח טללים הרעים, ושיהיה הגבוה שותה כנמוך, ועוד שיהיו הכל תולין עיניהם כלפי מעלה, הה"ד "לְשׁוֹם שְׁפָלִים לְמָרוֹם" (איוב ה).

(בראשית רבה יג ט)

הנחש, שעפר לחמו, מזונו מצוי לו בשפע, וחיינו משוחררים מתלות בקב"ה ומקשר אליו; לעומתם מצוי אדם הראשון אחר חטאו בתלות בגשם ובאלקים.

לסיכומו של דבר, שתי מדרגות חיים פתוחות בפני האדם, ומשתקפות במים שעליהם הוא חי. אלו שתי רמות אפשריות של קשר בין האדם לקב"ה: ישנה מציאות של חיים על מים תחתונים,

חיים שבהם יש שפע בלתי פוסק שמחיה את המציאות מתוכה, ללא התרחקות של המים, ללא תלות בעונות השנה וללא התחלפות מצבים של גשם ובצורת. מציאות אחדותית זו שייכת למדרגת גן עדן, שבה יש קרבת אלקים תמידית, ובה ה' מתואר כמי שמתהלך בתוך הגן, ולא כמי שנמצא מעבר למציאות. במדרגה זו האלקות נוכחת במציאות ובלתי נפרדת ממנה. המים התחתונים, הנובעים בלא הרף וזורמים באינסופיות ומביעים בזה את החיות האלוקית המתגלה בתוך המציאות בכל רגע ורגע, הם שפע הראוי למי שמצליח לחיות בקרבת אלקים מתוך שפע זה, למי שאיננו זקוק למחסור כדי להיות בקשר בלתי פוסק עם הקב"ה.

ישנה לעומת זאת מציאות של חיים על מים עליונים - חיים שתלויים בגשמים. הגשמים הם שפע שמגיע מתוך מצב שיש בו ריחוק והתקרבות, שפע שלפעמים ישנו ולפעמים חלילה איננו, שפע שיורד ופוסק לסירוגין, שפע שתלוי בעונות השנה ובמידת הברכה השרויה באותה השנה - אם גשומה אם שחונה. מציאות זו מושתתת על ההבדלה, על החיץ שבין עליונים ותחתונים. היא מופיעה בפועל כתוצאה של הגירוש מגן עדן, תוצאה של אי הצלחתו של האדם לחיות בקרבת אלקים מתוך השפע הבלתי פוסק, תוצאה של נפילתו למציאות שבה הוא זקוק לחסרון שיעורר אותו לשאת עיניו למעלה ולהתפלל - כדי שירדו גשמים. במציאות כזו הקב"ה כביכול אינו נוכח בתוך המציאות ממש, אלא עומד ומשגיח עליה מלמעלה, להשפיע לה ברכה.⁶

חג המים התחתונים

הבחנה זו בין מים למים מפענחת לנו את סודו של חג הסוכות. אם נתבונן בכל ענייני החג נגלה שהם כולם נוגעים במים התחתונים.

6. להרחבה בענין ההבחנה בין המים העליונים והמים התחתונים ראה להלן במאמר 'שמיני עצרת'.

לעומת זאת, היחס השלילי למים בחג הסוכות הוא דווקא לגשמים - למים העליונים: אין שאילת גשמים, ולהלכה אין אפילו הזכרת גבורות גשמים - "הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג". ירידת הגשמים בחג נחשבת כשפיכת קיתון בפנינו.

נתבונן ראשית בענייני החג החיוביים השונים ונראה איך כולם עוסקים במים התחתונים. לאחר מכן נעמיק יותר בהבנת היחס השלילי לגשם בחג הסוכות.

סוכות הוא כאמור חג האסיף, החג שבו אנחנו שמחים על הפירות שהצמיחה לנו הארץ מכוחם של המים. מובן אמנם שהמים הללו, רובם ככולם, הם מי גשמים במקורם, אולם מדובר בעיקר במים שחלחלו בקרקע, והפכו להיות חלק משפע המים התחתונים הספוגים בקרקע ומצמיחים את היבולים מתוכה. בסוכות אנחנו עומדים אחרי כחצי שנה ללא גשם, ואוספים את הפירות שצמחו מכח המים התחתונים.⁷

עיקרה של הסוכה הוא הסכך, שכאמור אף הוא גידולו מן הארץ, מהמים הספוגים בקרקע. לדעה שהסוכות בהן ישבו בני ישראל בצאתם ממצרים היו ענני הכבוד, לומדת הגמרא (סוכה יא ע"ב) את דיני הסכך מאותו האד שעה מתוך הארץ עצמה להשקות את

7. נראה שחג האסיף הוא בעיקר על האסיף של פירות האילן, בניגוד לחג השבועות, חג הקציר - קציר תבואת השרה. בשונה מהקציר שתלוי בגשמים באופן הישיר ביותר, הרי שלאילנות יש שורשים עמוקים יותר, ובאמצעותם הם יונקים מים שחלחלו עמוק יותר, גם זמן רב לאחר שפסקו הגשמים. ניתן לראות בפסוקי התורה שראינו יסוד לכך שהאילנות שייכים למים התחתונים, ואילו עשב השרה תלוי בגשם. בגן עדן שבו מתואר שפע המים התחתונים אנו מוצאים אילנות, ואילו שיחים ועשבים אינם מוזכרים כלל. מנגד, הפסוק המתאר את אי מציאותו של הגשם מדבר דווקא על "שיח השרה" ועל "עשב השרה" כתלויים בו (ראה בראשית ב ו). בגן עדן אכל האדם רק את פירות האילן, הגדלים על שפע המים התחתונים - "מכל עץ הגן אכל תאכל" (שם ב טז). רק לאחר החטא נאמר לאדם "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (שם ג יח) - את קציר תבואת השרה, את העשב התלוי בגשם, במים העליונים.

הארץ, קודם שהיו גשמים: "וַיֵּאָדָר יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (בראשית ב' ו'). אד זה הוא הופעה של מים תחתונים, בעולם שממיו נבעו מתוכו וטרם היה תלוי במים העליונים, "כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹקִים עַל הָאָרֶץ" (שם).

ארבעת המינים, אף הם כולם עצים שגדלו על המים הספוגים בקרקע.⁸ כשמתכוננים באתרוג וכערכה, שבהם כאמור לעיל הקשר למים בולט יותר, אנחנו מוצאים שמדובר דווקא במים תחתונים: הערכה מכונה בתורה "עֵרְבֵי נֶחֱל" (ויקרא כג מ). הנחל הוא כמובן מים תחתונים, מים הזורמים בארץ. בנוסף, כשעומדים בסוף הקיץ, ערב החורף הבא, ברור שהמים הזורמים בנחל אינם מי גשמים ושטפונות, אלא מי נביעה או מים שנקוו מזמן. גם האתרוג, שכפי שראינו אחד ההסברים לשמו "פרי עץ הדר" הוא "פרי עץ המים", נקרא כך דווקא על שום היותו העץ היחיד הגדל על כל מים, כלומר לאו דווקא על מי גשמים, אלא על כל מים הספוגים בקרקע או משקים אותו, ללא תלות בעונת הגשמים (סוכה לה א).

המפגש הישיר ביותר עם המים בחג הסוכות הוא במצוות ניסוך המים. ומה עושים במצוה זו? אנחנו שואבים מים ממעיין השילוח ומנסכים אותם לתוך ספל שעל המזבח (סוכה ד ט). מן הספל, היו המים יורדים דרך נקב אל השיתין - חלל עמוק שיורד עד התהום (סוכה מט ע"א). במצוה זו אנחנו משנים סדרי בראשית ויוצרים מציאות חדשה: בניגוד למחזור המים הטבעי, שבו עולים המים מן הארץ לשמים, מתרחקים מאתנו ושבים ויורדים אלינו כגשם, הרי שבניסוך המים אנחנו יוצרים מחזור מים בתוך המציאות הארצית עצמה - ממנה ואליה, מעומק התהום ובחזרה אליו. בניגוד למחזור המים הטבעי, שבו השפע תלוי בריחוק, הרי שבניסוך המים אנחנו יוצרים מחזור של שפע פנימי, של שפע היורד לעומק המציאות,

8. גם ההדס מכונה בתורה עץ - "עֵנָף עֵץ עֵבֶת" (ויקרא כג מ). עיין בהערה הקודמת על הקשר שבין האילנות למים התחתונים דווקא, בניגוד לשיח ולעשב.

ומקורו אף הוא בנביעה פנימית שלה. מצוה זו מחזירה אותנו למציאות שכל כולה מים תחתונים, מציאות שבה אין פיצול, אין שניות ואין ריחוק, אלא כל כולה שפע מתמיד וקירבה מלאה.

הקללה והמים העליונים

כפי שראינו, סוכות איננו סתם "חג המים", אלא הוא בעצם "חג המים התחתונים". לעומת זאת, כלפי המים העליונים אנחנו מגלים בסוכות יחס שלילי במיוחד. מדוע גשמים בחג הם סימן קללה? הרי הגשמים הם הברכה הגדולה ביותר לעולם, ובייחוד בחג שבו נידונים על המים ושמחים בהם, היינו צריכים לראות בהם סימן ברכה!?

התשובה לכך עולה מהדברים שנידונו עד עתה. חג הסוכות הוא חג הטבע, המתגלה במים התחתונים ובצומח שעלה מן הארץ מכוחם. החיים במציאות טבעית, שבה נובעים וזורמים מים תחתונים אשר מצמיחים עצי פרי נחמדים למראה טובים למאכל ומלאי שפע, הם חיים בדמותה של המציאות הראשונית שבגן עדן. חג הסוכות מחזיר אותנו לשם. תפקידן של מצוות החג, להחזיר אותנו למעין גן עדן, מפענח גם את היותם של הגשמים בו סימן קללה.

כפי שראינו לעיל, הופעתם של הגשמים, ושל הצורך והתלות בהם, היא תוצאה של חטא אדם הראשון ושל הגירוש מגן עדן. אמנם הגשמים הם ברכה גדולה, אך הם ברכה במציאות של קללה. בגן עדן יש שפע בלתי פוסק, וקרבת אלקים תמידית. בעקבות החטא גורש האדם מגן עדן, וירד אל מציאות שבה קרבת אלקים אינה מורגשת בכל עת, וגם השפע אינו מצוי בקביעות והוא מגיע רק לפרקים. יש קשר בין הריחוק מאלקים לכך שהשפע מועט וקטוע. מעתה דווקא החוסר שמדגיש את התלות הוא המוליד את ההתעוררות ואת בקשת הרחמים והגשמים מהקב"ה, ובכך מסייע לחידוש הקשר עם הקב"ה ולשימורו. אם נדייק בלשון חז"ל, לאור

הדברים שלעיל, נשים לב שחז"ל אינם אומרים שהגשם הוא קללה חלילה, אלא שהוא "סימן קללה". הגשם מסמן ומזכיר לנו שאנחנו נמצאים במציאות חלקית, לקויה. הוא מזכיר לנו את קללת אדם הראשון, שבעקבותיה, רק מתוך החוסר והריחוק מופיעה הברכה.

על פי האמור, ניתן להגיע להבנה עמוקה יותר במשל שנותנים חז"ל לירידת הגשמים בחג הסוכות - כאדון ששפך קיתון בפני עבדו. בסוכות אנחנו חוגגים את המציאות של המים התחתונים, של השפע הבלתי פוסק המופיע מתוך המציאות. במובן זה, ההימצאות בסוכה היא כהימצאות בגן עדן. כשבאים אנו בחג הסוכות למזוג כוס בעזרת מים תחתונים לפני הקב"ה, כעבדים לאדונם, ומקבלים אנו מענה של גשמים שראשיתם בקללת אדם הראשון ובגירושו, נחשב הדבר לנו כשפיכת קיתון בפנינו, כאמירה שהקב"ה איננו חפץ בשימושנו לפניו בקירבה מתמדת כבגן עדן. ירידת הגשמים בסוכות, המאלצת אותנו לעזוב את החיים בצלו של הקב"ה בתוך הסוכה, היא כחוויה מחודשת של הסילוק הקשה מגן עדן, אל עולם של גשמים.⁹

9. לשם כשרות הסוכה, עליה להיות בנויה באופן שהסכך שלה אינו מגן על האדם אם יורדים גשמים (ראה סוכה ב ע"א תוספות ד"ה כי). גם הלכה זו קשורה בקשר ישיר אל היסודות שביארנו עד עתה. הסוכה מחזירה אותנו למצב דמוי גן העדן, שבו מתקיימת הנהגת מים תחתונים ולא אמורים לרדת גשמים. על כן סוכה שמגינה משמש ואינה מגינה מגשם היא סוכה כשרה. תנאי חיים אלו שבסוכה הם גם המאפשרים להעמיד במבחן את שאלת ה"אפשי בשימושך", דבר שלא היה מתקיים אילו היתה הסוכה מוגנת מן הגשמים.

כשקורה ואכן יורד עלינו גשם בסוכות, הוא מבטא את העובדה שגורשנו מגן עדן לעולם של גשמים בגלל שהשפע הבלתי פוסק הביא אותנו לניתוק מהקב"ה ולחטא. מאידך, כיון שתפקידו של הגשם ליצור מחדש את התלות והקשר בינינו לבין הקב"ה, ולהביא לתיקון את חטא הניתוק, הרי שהגשם הוא 'עונש' חינוכי שחוזר ומקרבנו לאבינו שבשמיים. בסוכות שאין בו גשם אנו טועמים טעם ג"ע, ובסוכות שיש בו גשם אנו טועמים את תהליכי התיקון שבעבורם בא הגשם לעולם.

להמשיך את הנהגת גן עדן

על פי כל האמור ניתן להבין גם את הופעתו של חג הסוכות בזמנו המיוחד בשנה. ספר הטור, בתחילת עיסוקו במצוות הסוכה, מבליע בדבריו שאלה: אם הסוכה היא זכר לסוכות שהקב"ה הושיב אותנו בהוציאו אותנו מארץ מצרים, מדוע אנחנו חוגגים את סוכות בתשרי, ולא בניסן בזמן יציאת מצרים? תשובתו היא שדווקא על ידי היציאה לסוכה בזמן הגשמים, ניכר שאנחנו עושים כן במצוות המלך:

ואף על פי שיצאנו ממצרים בחדש ניסן, לא צונו לעשות סוכה באותו הזמן, לפי שהוא ימות הקיץ ודרך כל אדם לעשות סוכה לצל, ולא היתה ניכרת עשייתנו בהם שהם במצות הבורא יתברך. ולכן צוה אותנו שנעשה בחדש השביעי, שהוא זמן הגשמים ודרך כל אדם לצאת מסוכתו ולישב בביתו, ואנחנו יוצאין מן הבית לישב בסוכה, בזה יראה לכל שמצות המלך היא עלינו לעשותה.

(טור אורח חיים תרכה)

נוסיף על דברי ספר הטור ונסביר לפי דרכנו. גם במעגל השנה ניתן להבחין בין שתי מדרגות החיים שבהן דנו: מחצית השנה של החורף היא זמן של מים עליונים, ואילו מחצית הקיץ היא זמן של מים תחתונים. בחורף אנו תלויים בגשם ומצפים לו, ואילו בקיץ איננו מצפים לגשם, אלא חיים מתוך השפע שקיים במציאות, על פני הקרקע ומתחת לה. סוכות, אם כן, כחג המים התחתונים, מתאים להיות במחצית השנה הקיץ - מניסן ועד תשרי. אנחנו חוגגים אותו באופן מיוחד דווקא בסופה של תקופת המים התחתונים, מתוך שמחה בפירות ובחיים שצמחו מכוח שפע זה.

אולם, אם נדייק, איננו חוגגים את חג הסוכות בסוף תקופת הקיץ, אלא בעצם בתחילת עונת החורף. הרי כבר ראינו שבט"ו בתשרי

מתחילה עונת הגשמים, וכך מנמק גם ספר הטור את קביעת חג הסוכות במועדו. מדוע חג הסוכות, חג המים התחתונים, פולש חוץ לזמנו המתאים?

בחג הסוכות שבא באחריתו של הקיץ, אנו משלימים תקופה של חיים על המים התחתונים הקבועים, שמביאה אותנו במגע עם רושם מגן עדן. בחג זה אנו שמחים ומודים לקב"ה על האפשרות לטעום מחיים שמרמזים על קרבת אלקים מתמדת. שמחה זו מתקיימת רגע לפני שלא יהיה אפשר עוד להתבסס על המים התחתונים ונזעק שוב לגשמים.

בשמחתנו על האסיף והפירות, בשאר מצוות החג ובייחוד בניסוך המים, אנחנו מביעים את הכרתנו בכך שכל השפע הנובע מתוך הארץ עצמה, ללא כל התרחקות - הוא שפע אלוקי. ב"פלישת" חג הסוכות אל תוך עונת הגשמים, מתבטאת השאיפה שלנו למשוך עוד קצת את עונת הקיץ. אנחנו דוחים את הזכרת הגשמים והשאיפה עליהם, אף שכבר כלים המים מן הבורות ואנחנו כבר זקוקים לגשם, ובלבד שנזכה לעוד רגעים מועטים של הנהגת המים התחתונים. גם מבחינה רוחנית אנחנו יודעים שבמצבנו אנחנו זקוקים לשוב לכמה חודשים נוספים של הנהגת המים העליונים, כדי לחדש ולבסס אצלנו את הקשר והתלות בקב"ה, אולם אנחנו מבקשים להיות עטופים וקרובים לצילא דמהימנותא עוד קצת. אומרים אנחנו לקב"ה שאיננו חפצים רק במים עצמם, אלא בעולם אחדותי, שבו המים, שפע החיים, הנוכחות האלקית וקרבת אלקים, הם דבר בלתי נפרד מעולמנו.

בסוכות אנחנו מבקשים לזכות ולהמשיך עוד רגעים ספורים, נוספים את הנהגת גן עדן.